

RINDERT BROUWER

DOOR DE EEUWEN HEEN

**BEGRAAFPLAATSEN
IN EUROPA**

INHOUDSOPGAVE

	Voorwoord	03
I	Prehistorie: Mega	04
II	Klassieke Oudheid: classicisme	05
III	Christendom: kruis of bijbel	06
IV	Middeleeuwen: de zwarte dood	07
V	Vorstenhuizen: sic transit gloria mundi	08
VI	Voor 1800: hodie mihi cras tibi	09
VII	De funeraire revolutie	10
VIII	Na 1800: tuinen van stilte	11
IX	Joden	12
X	Velden van eer & Erevelden	13
XI	Crematie: ashes to ashes	14
XII	21 ^e eeuw: leven na de dood	15

VOORWOORD

Memento Mori

In de lijnen van onze handpalmen zijn de letters MM te vinden, een blijvende verwijzing naar onze eindigheid: *Memento Mori* = gedenk te sterven.

De mens is het enige wezen dat aan dodenbezorging doet. Rond 600.000 jaar geleden werden de doden al ergens bij elkaar gelegd, zoals blijkt uit de Simas de los Huesos (beendergroeve) in Atapuerca in Spanje. Circa 100.000 jaar geleden begroeven de Neanderthalers bewust hun doden. De eerste begraafplaatsen zijn ongeveer 40.000 jaar oud. Jagers en verzamelaars begroeven verspreid, dat bracht hun levenswijze met zich mee. Zij trokken verder, de doden bleven achter. Na de 'uitvinding' van de landbouw settelde de mens zich en begroef zijn doden op een afgebakend terrein, een soort necropolis, een dodenstad, uitsluitend bedoeld voor begraven. Dat begraven was meer dan 'zand erover', want op dat zand kwam een teken, een gedenkteken. Ter nagedachtenis, in memoriam. Het teken markeerde de plaats waar men naar terugkwam om te gedenken in het besef van eigen sterfelijkheid: *Memento Mori*.

de begraafplaatsen in Europa als geschiedenisboek

De vondst van een graf of een grafgift heeft menig maal geleid tot een waardevolle aanvulling op of zelfs herschrijving van de geschiedenis. Door in de grond te graven zijn we veel te weten gekomen over het verleden. In de archeologie vormen graven dan ook een belangrijke bron van informatie. Kleding en sieraden, gebruiksvoorwerpen en andere grafgiftten zeggen iets over de techniek, handelscontacten, rangen en standen, religies en het geloof in het hiernamaals van onze voorouders.

Grafvondsten hebben soms zelfs hun naam gegeven aan een bepaalde periode, een bepaalde cultuur of een bepaald volk, bijvoorbeeld het Trechterbekervolk of de Hallstattcultuur.

Graven zijn een afspiegeling van maatschappelijke en culturele ontwikkelingen. Graven zijn een historisch archief bij uitstek, niet alleen onder het maaiveld, maar ook daarboven. Wat in de grond zit, levert interessante verhalen op, maar net zo boeiend zijn de verhalen over wat er boven de grond staat op begraafplaatsen.

Begraafplaatsen zijn geschiedenisboeken, waarvan de bladzijden door elkaar zijn geraakt. Ze vertellen de geschiedenis van steden en gemeenschappen, van beroemdheden en gewone stervelingen, maar tonen in miniatuur ook de verschillende uitingen van kunst en cultuur.

Aan de hand van begraven en begraafplaatsen kunnen we van prehistorie tot nu de maatschappelijke en culturele ontwikkeling in Europa volgen.

Middels een serie van twaalf onderwerpen volgen we chronologisch en thematisch die ontwikkeling, een ontwikkeling die elke keer in het teken staat van het streven naar de eenwording van Europa, telkens vanuit een andere invalshoek.

I. PREHISTORIE: MEGA

De oudste bouwwerken ter wereld bevinden zich in Europa. Het zijn de megalieten (letterlijk: grote stenen), die in heel West-Europa zijn gebouwd van ca. 4000 v.Chr. tot ca. 200 v.Chr. De piramiden in Egypte zijn niet ouder dan 3000 v.Chr. en de koningsgraven in Mycene dateren van 1400 v.Chr.

De overgang van jacht naar landbouw kwam vanaf het 10^e millennium v. Chr. op gang en nam vanuit het oosten geleidelijk heel Europa in bezit. Tegelijk met de landbouwdorpen verschenen begraafplaatsen.

Allerlei volkeren en culturen waaierden uit over Europa, wisselden elkaar af, krompen weer ineens of vestigden zich in een bepaald gebied/land. In de loop van de prehistorie zien we twee golfbewegingen die grote delen van Europa 'overstromen': in West-Europa de megalietenbouwers en in Midden-Europa de Kelten.

De meest indrukwekkende, bekende, maar ook nog steeds geheimzinnige bouwwerken zijn de megalithische graven. Er zijn vier gebieden, waar de megalithische bouwwerken zich concentreren: Noord-Europa, Groot-Brittannië (met het beroemde Stonehenge), langs de Atlantische kust en het Iberisch schiereiland. De ganggraven in Zuid-Portugal en het westen van Frankrijk (Barnenez en Bougon) zijn de oudst bekende megalieten. Het hoogtepunt van de megalietenbouw wordt bereikt met de oprichting van het grootste (dolmen van La Roche-aux-Fées in Bagnoles, Frankrijk) en het rijkst versierde monument (Gavrinis in Bretagne en Newgrange in Ierland). Naast deze megalithische graven (dolmens, hunebedden) zijn er andere vormen van begraven, zoals de veenlijken en grafschepen, die voorkwamen bij de Noormannen in Scandinavië.

De ontdekking in Hallstatt van een begraafplaats met ca. 100 graven leidde tot de reconstructie van de gemeenschap van de Kelten. Het was een welvarende gemeenschap, bekwaam in het bewerken van ijzer en een volk dat handel dreef met o.a. Scandinaviërs, Grieken en Etrusken. Uit vondsten van en in andere graven is af te leiden dat zij in heel Midden-Europa woonden, van Ierland tot Tsjechië. Het Keltisch kruis op begraafplaatsen, vooral in Wales en Ierland, herinnert nog steeds aan hen.

II. KLASSIEKE OUDHEID: CLASSICISME

Europa, de dochter van een Fenicisch koningspaar, wordt tijdens een wandeling langs het strand benaderd door Zeus in de gedaante van een stier. Europa laat zich op de rug van de stier naar Kreta ontvoeren. Hier openbaart Zeus zich in zijn ware gedaante en maakt haar de moeder van latere koningen.

Europa begon in Griekenland, zowel volgens de mythe als in werkelijkheid. Vanuit Griekenland en later Rome, samen de klassieke oudheid, werd de basis gelegd voor zaken als filosofie, levensbeschouwing, kunst en architectuur, rouwrituelen, de wijze van lijkbezorging en de graftekens, kortom: de Europese beschaving.

Griekenland (ca. 2000 – 900 v.Chr.).

Bij Homerus vinden we al de basis van de rituelen rond dood en uitvaart, die in wezen niet veranderd zijn: het afleggen, opbaren en het rouwbeklag; de uitvaart; de dodenbezorging (crematie of begraven).

In Mycene (15^e eeuw v.Chr.) vinden we de oudste wijze van begraven in Hellas: koningsgraven, koepelgraven en schachtgraven voor de rijken. En in Athene bevindt zich de enige bewaard gebleven begraafplaats uit de antieke oudheid *Kerameikos*. En uiteraard is veel over de Griekse grafcultuur terug te vinden in diverse musea.

Hetzelfde geldt voor Etrusken en Romeinen.

Voor de Etrusken (ca. 900-100 v.Chr.) geldt dat het grootste deel van onze kennis over hen afkomstig is van hun begraafplaatsen en rotsgraven, vooral door de beschilderingen. Grote necropoli (tumuli) zijn bewaard gebleven in o.a. Tarquinia en Cerveteri.

Een wandeling langs de Romeinse grafcultuur door diverse musea of over de Via Appia Antica in Rome langs de Romeinse grafmonumenten, is bijna een feest der herkenning. De tekens op de graven, in de twee basisvormen staand of liggend, hebben in de loop van de geschiedenis de trends in kunst en architectuur gevolgd, waarvan de basis is gelegd in de klassieke oudheid en die constant in variabele vormen werden herhaald: Romaans, Renaissance, classicisme en de neostijlen.

III. CHRISTENDOM: KRUIS OF BIJBEL

Terwijl in het Oosten het geloof in een hiernamogmaals leidde tot het cremeren van de doden, werd in Europa onder invloed van het christendom en het geloof in een hiernamaals het begraven de enige vorm van lijkbezorging. Begraafplaatsen werden wachtkamers voor het Laatste Oordeel.

Het christendom ontstond als joodse sekte en nam joods/bijbelse gebruiken t.a.v. het begraven over. In het Romeinse Rijk werden daar Grieks/Romeinse gebruiken aan toegevoegd.

De christenen begroeven aanvankelijk in de Catacomben (Rome, Italië). Op de graven van martelaren werden liturgische vieringen gehouden en daar ontstond de relikwieënverering.

Aanvankelijk verspreidde het christendom zich in het Romeinse Rijk. Na de val van het West-Romeinse Rijk kwam er een nieuwe impuls vanuit Ierland en Engeland, gericht op de Germanen en vanuit Byzantium, gericht op de Slaven. Rond 1500 was heel Europa bekeerd tot het christendom.

In de dodencultus is er een duidelijke eenheid tussen kerk en graf: begraven worden in de nabijheid van martelaren/heiligen (relikwieën) straalt af op de dode. Kerken werden begraafplaatsen, waar d.m.v. relikwieën, missen met voorbeden en kerkgangers met af-laten het lot van de dode beïnvloed kon worden.

In de Reformatie, te beginnen met Luther, werden af-laten, voorbeden, relikwieënverering, vagevuur en heiligen afgeschaft en daarmee de binding van het graf aan de kerk. Vanaf toen konden begraafplaatsen buiten de woongebieden worden aangelegd en kregen begraafplaatsen het karakter van wachtkamers: men lag er tot bij het Laatste Oordeel de beslissing tot eeuwig leven of eeuwige verdoemenis viel.

De verschillen tussen Noord-Europa (reformatorisch) en Zuid-Europa (katholiek) vallen af te lezen aan de begraafplaatsen: bij de katholieken staat het kruis centraal (kruisvormige graftekens, Calvarieberg), bij de protestanten staat de bijbel centraal (bijbel en bijbelteksten op graven).

IV. MIDDELEEUWEN: DE ZWARTE DOOD

Er zouden nog diverse pestepidemieën volgen. De begraafplaatsen in en rond de kerken konden de stroom doden niet aan; buiten de woonkernen werden pest-begraafplaatsen aangelegd. Van de begraafplaatsen is slechts de herinnering of de naam bewaard gebleven, maar de sfeer van die tijd is terug te vinden in kunst en literatuur. Jeroen Bosch schilderde helse tafereelen, Pieter Breugel de Oudere schilderde in 1561/62 'De triomf van de dood'. Er werden memorietafels geschilderd en postume portretten.

De wijdverbreide legende van de 3 levenden en de 3 doden ('wat jullie zijn waren wij en wat wij zijn worden jullie') leidde tot dodendansen, eerst als muurschilderingen in kerken, kloosters, kerkhofkapellen en knekelhuizen. Vooral in Duitstalige landen kwamen ze veel voor: Berlijn, Straubing, Füssen, Basel, Bern, Luzern, Salzburg. Maar ook in het bergdorpje Pinzolo in de Dolomieten (Trento-Italië) is een mooie fresco 'Bal van de dood' (1539) bewaard gebleven. Later verschenen de dodendansen ook in prent en boek. Het artistieke hoogtepunt zijn de 53 houtsneden van Hans Holbein onder de titel 'Icones mortis' (1538). Ook vonden er opvoeringen plaats. In Verges (Spanje) wordt nog elk jaar op Witte Donderdag tijdens het passiespel een dodendans opgevoerd door als skelet verklede mannen en jongens.

Op grafmonumenten werden transi's afgebeeld, de overledene in staat van ontbinding. In beeldhouwwerken en glas-in-loodramen van kerken werd het Laatste Oordeel uitgebeeld, bv. in de kathedraal van Chartres.

Er werd gezocht naar de oorzaken van en oplossingen voor de pest. Heersers lieten pestzuilen oprichten (Wenen, Praag), er werden kerken en kapellen gebouwd voor de pestheiligen St. Rochus, St. Sebastiaan en St. Rosalie (Nürnberg, Praag).

V. VORSTENHUIZEN: SIC TRANSIT GLORIA MUNDI

Op het concilie van Paderborn in 785 werd het christendom staatsgodsdienst in Europa en vaardigde Karel de Grote op straffe van onthoofding een verbod op lijkverbranding uit. 'Wij zullen bevelen dat de lijken zullen gebracht worden naar de kerkhoven en niet naar de grafheuvels van de heidenen'.

En al was Karel de Grote een fel tegenstander van het begraven in de kerk, in 814 werd hij zelf in de kerk (Aken) begraven. Na hem werd het gebruikelijk de geestelijke en wereldlijke heersers bij te zetten in de kerk. Na het verbod in de 19^e eeuw op het begraven in kerken, werd een uitzondering gemaakt voor vorstenhuizen.

Binnen een eeuw na de val van het West-Romeinse Rijk stichtten de Franken een machtige eenheidsstaat. In 800 werd Karel de Grote tot keizer gekroond van een groot deel van West-Europa dat het Heilige Roomse Rijk werd genoemd. Na zijn dood viel zijn rijk uiteen in wat later het koninkrijk Frankrijk werd en het Duitse keizerrijk. Otto I herstelde in 962 het Heilige Roomse Rijk. Het waren deze keizers die in een voortdurend proces van uitbreiding en inkrimping een groot deel van Europa regeerden. Na Rudolf I van Habsburg (1273-1291) waren dat vooral de Habsburgers, aaneengesloten zelfs van 1438-1918.

In de eenvoudige crypte van de Dom in Speyer ligt, samen met een aantal van zijn voorgangers, Rudolf I begraven. In schrille tegenstelling daarmee staat vanwege de pompeuze luxe de Kaisergruft in de Kapuzinerkirche in Wenen, waar de gebalsemde lichamen van 146 Habsburgers zijn bijgezet in tinnen sarcofagen; hun harten rusten in zilveren urnen in de Augustinerkirche en hun ingewanden in koperen potten in de Stephansdom.

Een hoogtepunt in macht vormde de regering van Karel V (1519-1556), in 'wiens rijk de zon nooit onderging'. Hij en de leden van de Spaanse tak van de Habsburgers zijn begraven in El Escorial bij Madrid.

Ook elders in Europa vinden we mooie voorbeelden van vorstelijke begraafkerken, zoals de Basilique de Saint-Denis in Parijs, de Dom in Roskilde-Denemarken en de Westminster Abbey in Londen.

VI. VOOR 1800: HODIE MIHI CRAS TIBI

Tot de 15^e eeuw slingerden schedels en botten vrij rond op begraafplaatsen. Daarna ging men er toe over de beenderen ordelijk te rangschikken in een knekelhuis.

In de 17^e eeuw ging men begraven in twee etappes, eerst in een voorlopig graf en later op een definitieve rustplaats: de 'eerste' en 'tweede' begrafenis. Er deed zich daarbij een opmerkelijk verschil voor tussen Noord- en Zuid-Europa: knekelhuizen en mummiebegraafplaatsen.

In Noord-Europa werden na verloop van tijd de beenderen bij de 'tweede begrafenis' gerangschikt in knekelhuizen. Het gebruik nam men over van de Germanen, die in dorpen bij elkaar woonden en het welzijn van de gemeenschap stelden boven die van het individu. Zij verzamelden het gebeente van allen die tot de gemeenschap behoorden in een gemeenschappelijke laatste rustplaats. In het voormalige Germaanse gebied werd het bijzetten in knekelhuizen als 'tweede' begrafenis gebruikelijk. Soms gebeurde dat massaal; voorbeelden daarvan zijn te vinden in het Beinhaus in Naters (Zwitserland) en het kostnice in Kutna Hora (Tsjechië). Soms gebeurde dat met behoud van de individualiteit: schedels werden beschilderd met o.a. de naam, zoals in de Karner in Hallstatt (Oostenrijk) of werden in een schedelkistje geplaatst, zoals in de 'étagères de la nuit' in de kathedraal van St. Pol-de-Léon en op de begraafplaats St. Hilaire in Marville (beide in Frankrijk).

In Zuid-Europa legde men meer nadruk op het recht van het individu. Er kwamen wel knekelhuizen voor, maar niet als verzamelplaats van leden van de gemeenschap. Er ontstonden mummiebegraafplaatsen, waar lichamen na uitdroging, balseming of mummificering bij een 'tweede' begrafenis een definitieve rustplaats kregen.

Deze praktijk was aanvankelijk voorbehouden aan vooraanstaande personen, zoals op Malta bij de grootmeesters van de Maltezer ridders. Ook werd het toegepast op leden van het koninklijk huis. Later werd het algemener. Onder de kapucijnerkerk Santa Maria della Concezióne in Rome bevindt zich een uitstalling mummies. De grootste mummiebegraafplaats ter wereld is te vinden in de Catacombe dei Cappucini van Palermo, waar zich zo'n 6000 mummies bevinden.

VII. DE FUNERAIRE REVOLUTIE

Allerlei factoren, zoals het Verlichtingsdenken en de groei van de wetenschap, maar ook de bevolkingsgroei en de verstedelijking, zorgden voor een funeraire revolutie. Het begraven in kerken en steden werd verboden en begraafplaatsen werden buiten de stad aangelegd.

Voorals Frankrijk en Oostenrijk waren van doorslaggevende betekenis voor een funeraire revolutie.

Na een eerste stap in 1763 door het parlement van Parijs gaf een decreet van Napoleon in 1804 de doorslag. In dezelfde week dat hij keizer werd, gingen in Parijs de poorten open van Père Lachaise, waarmee een nieuw hoofdstuk in de funeraire geschiedenis begon. Voorheen werden de doden vooral anoniem begraven, in massagraven midden in de stad. Na verloop van tijd werden de stoffelijke resten bijgezet in een belendend knekelhuis. Levenden en doden leefden samen; de dood werd aanvaard als onderdeel van het leven.

In de 19^e eeuw verrezen er dodensteden ver buiten de stad. Men kocht er een stukje grond, bouwde er een 'huis' voor zichzelf en zijn familieleden en betrok dat na de dood. Deze individualistische manier van begraven was een ontkenning van de dood: men verhuisde slechts.

In Parijs werden de begraafplaatsen in de binnenstad, geruimd en overgebracht naar de Catacomben, waar de stoffelijke resten van zo'n 6 miljoen ex-Parijzenaars liggen. Na Père Lachaise volgden in 1824 Montparnasse en in 1825 Montmartre.

Voor Europese landen, die waren veroverd door Napoleon, gingen dezelfde wetten gelden als in Frankrijk. De Habsburgse keizer Joseph II (1780-1790) benutte zijn korte regeerperiode met tal van verlichte verordeningen. Zijn decreten van 1782 en 1784, geldend voor alle Habsburgse landen, betekenden een ware revolutie voor de aanleg van begraafplaatsen: het begraven in kerken en binnen de bebouwde kom werd verboden en het aanleggen van begraafplaatsen buiten de stad verplicht. Dit leidde tot de aanleg van Communale Friedhöfe, waarvan in Wenen het Friedhof St. Marx nog rest.

Hoe voorheen in Wenen begraven werd is te zien onder de Stephansdom en in de Michaelerkirche-crypte.

VIII. NA 1800: TUINEN VAN STILTE

Elke tijd, elke plaats, elk volk en elke cultuur heeft zijn eigen gewoonten en normen. Dat geldt ook voor begraven en begraafplaatsen. Op een rondreis door Europa valt al bij de poort van de begraafplaats op dat ieder land zijn eigen begraaftaal spreekt. Een opvallend verschil is dat tussen Noord- en Zuid-Europa. In Noord-Europa ligt de nadruk op de natuur, in Zuid-Europa op steen.

In de 19e eeuw werden begraafplaatsen vaak als tuin ontworpen, meestal in de romantische stijl. Dit gebeurde in navolging van begraafplaats Père Lachaise in Parijs, die overal in Europa werd gezien als het archetype van de buitenbegraafplaats.

Groot-Brittannië volgde het Franse voorbeeld met de aanleg van buitenbegraafplaatsen in landschapsstijl. In Glasgow werd de Necropolis (1833) gesticht en in Londen de *Magnificent Seven*, met Kensal Green als de oudste (1833) en Highgate (1839) als de beroemdste.

In Noord- en Midden-Europa komt de wens om na de dood terug te keren uitstekend tot uiting in de 'dodentuinen', waar beplanting een belangrijke rol speelt. De 'gewone' begraafplaatsen in de Duitstalige en Scandinavische landen getuigen met hun bloembedden of ligusterhaagjes van die wens. Het mooiste voorbeeld daarvan vinden we in Hamburg (Duitsland) op Friedhof Ohlsdorf, met 400 ha de grootste begraafplaats van Europa.

In Zuid-Europa ziet de mens het liefst zijn herinnering aan de overledene uitgedrukt in steen. Dat geldt vooral voor de landen rond de Middellandse Zee. Al is in Frankrijk de 'groene revolutie' begonnen, toch heeft steen de overhand gekregen; door zowel een staande als een liggende steen wordt de hele grafplaats bedekt.

In Zuid-Frankrijk en Spanje zijn begraafplaatsen densteden, doordat er niet in de grond, maar boven de grond grafhuisjes worden gebouwd. In Italië wordt de herinnering aan de overledenen vastgelegd in grote dramatische beeldhouwwerken. Mooie voorbeelden daarvan zijn te vinden in Genua en Milaan.

In de 20^e eeuw ontstond er een taboe rond de dood door de verzakelijking in de maatschappij. Dat is ook terug te vinden op de begraafplaatsen; ze worden strakker, economischer en steeds uniformer.

IX. JODEN: PO NITMAN

Joodse begraafplaatsen nemen in Europa een bijzondere plaats in. Ondanks de diaspora, de verspreiding van een volk, hield men vast aan eigen gewoonten. Joodse begraafplaatsen behoren tot de oudste begraafplaatsen, omdat ze volgens de joodse traditie niet geruimd mogen worden. Ze vormen dan ook waarlijk een stenen archief.

In de klassieke oudheid leefden de joden in de landen rond de Middellandse Zee. Zij begroeven hun doden voornamelijk in de Catacomben; voorbeelden daarvan zijn te vinden in Rome, Venosa (Zuid-Italië) en Malta.

Vanaf de Middeleeuwen ontwikkelen zich binnen het jodendom in de diaspora twee stromingen: de *Sefardim* en de *Azjkenazim*.

De Sefardische joden (afgeleid van *Sefarad*, de bijbelse naam voor Spanje) woonden op het Iberisch schiereiland, maar werden in 1492 uit Spanje en in 1580 uit Portugal verdreven. Vandaar trokken ze noordwaarts naar Nederland en Noord-Duitsland of oostwaarts naar Italië en Turkije.

Mooie voorbeelden van Sefardische begraafplaatsen, gekenmerkt door een liggende, vaak rijkversierde grafsteen, vinden we in Ouderkerk-aan-de-Amstel (Nederland), Hamburg-Altona (Duitsland) en het Lido in Venetië (Italië).

De Azjkenazische joden woonden in Midden- en Oost-Europa (Duitsland werd met de bijbelse naam *Azjkenaz* aangeduid). Voortdurende pogroms en uitzettingen verdreven hen eerst oostwaarts naar Polen en daarna naar het westen. Hun begraafplaatsen worden aanvankelijk vooral gekenmerkt door een eenvoudige staande steen. Met de integratie van de joden zien we ook een toenemende assimilatie van hun graftekens. De oudste joodse begraafplaats (1076) in Europa bevindt zich in Worms (Duitsland), de opmerkelijkste is de oude joodse begraafplaats in Praag (Tsjechië) en de grootste bevindt zich in Łódź (Polen).

Een goed voorbeeld van de assimilatie van de joden is het joodse deel van het Zentralfriedhof in Wenen (Oostenrijk) of de nieuwe joodse begraafplaats in Praag (Tsjechië).

X. VELDEN VAN EER & EREVELDEN

Op 26 augustus 1346 liet koning Jan de Blinde zich op zijn paard vastbinden en meenemen tussen twee paarden van zijn schildknapen. Met het zwaard in de hand sneuvelde hij zo in de rijen van de Franse ridders in de slag bij Crécy tegen de Engelsen. Het was de periode van de Honderdjarige oorlog.

Jan de Blinde werd begraven in de crypte van de kathedraal in Luxemburg. De soldaten van veldslagen, die sneuvelde, werden vroeger ter plekke verbrand of begraven. Pas in de 20e eeuw werden de massale velden van eer aangelegd, waarop de slachtoffers van oorlogsgeweld bijeen werden gebracht.

Door de frontlinie van de Eerste Wereldoorlog te volgen worden de verschrikkingen van die oorlog duidelijk. Het landschap is bezaaid met gedenktekens, monumenten, oorlogsmusea en oorlogsbegraafplaatsen. De frontlinie liep van de Vlaamse kust tot de Frans-Zwitserse grens.

Ook de Tweede Wereldoorlog leidde tot miljoenen slachtoffers. Veel soldaten rusten in vreemde bodem. De Britten begroeven hun gesneuvelde ter plekke, vandaar dat er veel Britse oorlogsbegraafplaatsen zijn. Andere nationaliteiten, bv. de Amerikanen kozen voor een grote verzamelbegraafplaats.

Speciale instanties houden zich bezig met het beheer van oorlogsbegraafplaatsen, plaatsen ter eervolle herinnering, maar ook ter lering. Bv. Volksbund Deutsche Kriegsgräberfürsorge of Commonwealth War Graves Commission.

Naast de velden van eer, waar zij liggen die vielen voor vorst, vaderland en vrijheid, hebben veel landen hun erevelden of erebegraafplaatsen voor hun nationale grootheden. In Wenen is een deel van het Zentralfriedhof gereserveerd voor de *Ehrengräber* van hen die zich verdienstelijk hebben gemaakt op het gebied van kunst, literatuur, muziek, wetenschap en politiek. Hetzelfde geldt in Antwerpen op de erevelden van het Schoonselhof, in Londen in de Westminster Abbey, in Parijs in het Pantheon, in Praag op het Vysehrad hrbítov en in Kopenhagen op het Assistens Kirkegård.

XI. CREMATIE: ASHES TO ASHES

De geschiedenis van het cremeren vertoont vanaf de prehistorie tot heden een golfbeweging. Na de kerstening van Europa was het lange tijd een taboe. Maar na ruim duizend jaar van begraven heeft het cremeren weer een plaats verworven in de Europese samenleving, overigens meer in Noord- dan in Zuid-Europa.

In zowel de prehistorie als in de klassieke oudheid bestonden begraven en cremeren naast elkaar, met zo nu en dan een voorkeur voor een van beide vormen van lijkbezorging. Grafvondsten in hunebedden, grafheuvels en urnenvelden in b.v. Nederland wijzen daarop. En uit Rome stamt het woord *columbarium* = duiventil.

Na het verbod op crematie van Karel de Grote in 785 wordt inhumatie de norm en dat zou eeuwenlang zo blijven. Crematie kreeg zelfs een negatieve bijklank vanwege de verwijzing naar het hellevuur en de onmogelijkheid te kunnen verrijzen op de Jongste Dag. Crematie in de Middeleeuwen bestond dan ook uit ketter- en heksenverbrandingen!

In een noodsituatie, oorlog of een epidemie, werden gesneuvelden of slachtoffers nog wel eens verbrand. In het tijdperk van de Verlichting gingen er steeds meer stemmen op voor deze hygiënische vorm van lijkbezorging. Het duurde echter toch nog tot 1876 voor het eerste crematorium werd geopend op de camposanto van Milaan, in 1878 gevolgd door Gotha (Duitsland).

Vanwege het Vaticaanse verbod op cremeren (1886, in 1963 opgeheven) bleef crematie in zuidelijke, katholieke landen marginaal, terwijl in Noordwest-Europa het gebruik wel aansloeg, vooral na de Tweede Wereldoorlog.

Met de crematie ontstonden er ook nieuwe rituelen en nieuwe vormen van bijzetting, variërend van land tot land: verstrooiing, columbaria, urnengraven, urnamenten. In Nederland mag men de as mee naar huis nemen, in België wordt het lichaam tijdens de 'koffiepauze' gecremeerd, zodat men daarna de dienst kan afsluiten, in Duitsland 'spaart' men de overledenen op, die soms pas weken later worden gecremeerd, in Engeland wordt de as in een 'Garden of Remembrance' bijgezet of plant men een roos.

XII. 21^E EEUW: LEVEN NA DE DOOD

L'histoire se repète, de geschiedenis herhaalt zich. Als dit gezegde waar is, betekent het voor begraven en begraafplaatsen, dat er na het taboe op de dood en de daaruit voortvloeiende verzakelijking een herleving komt van begraafrituelen, m.a.w. er is leven na de dood.

Europa wordt één, maar dat betekent niet dat ieder land zijn eigen culturele identiteit moet opofferen.

Begraafplaatsen vertegenwoordigen een belangrijke cultuurhistorische waarde. Maar dat mag niet alleen gelden voor het verleden, we moeten niet alleen behouden, restaureren en conserveren, maar ook continueren en vernieuwen.

Er zijn in Europa verschillende, soms tegengestelde bewegingen gaande. Enerzijds zien we een verregaande verzakelijking, die zich uit in globalisering en uniformiteit. Debet daaraan zijn het taboe op de dood, de daaruit voortvloeiende onverschilligheid en het ontstaan van multinationale uitvaartondernemingen, die een McDeath-keten gaan vormen.

Anderzijds groeit het bewustzijn dat niet de uitvaartondernemingen en begraafplaatsverordeningen moeten uitmaken hoe wij onze doden willen herdenken, maar dat wij dat zelf kunnen en mogen doen.

Een toenemend aantal kunstenaars houdt zich bezig met funeraire kunst: grafmonumenten, beschilderde doodskisten, baarkleden, lijkwaden, keramische urnen, asmedaillons, maar ook begraafplaatsontwerpen. Het zijn de elementen die later cultuurhistorie worden.

Organisaties en verenigingen zetten zich in voor het behoud van het funeraire erfgoed.

Misschien ligt de redding van de begraafplaatscultuur ook wel in de toenemende multi-culti maatschappij, waarin immigranten hun eigen culturele erfgoed meenemen en onze begraafplaatsen verrijken met meer variatie: o.a. moslims en chinezen.

De eenwording van Europa moet op begraafplaatsen niet leiden tot een eenheidsworst, maar juist tot een bewustwording van ieders eigen culturele identiteit: een eenheid in verscheidenheid.

**DOOR DE EEUWEN HEEN
BEGRAAFPLAATSEN IN EUROPA**

© **ATELIER TERRE AARDE**

tekst: Rindert Brouwer

foto's: Jeannette Goudsmit en Rindert Brouwer

Atelier Terre aarde
Rindert Brouwer & Jeannette Goudsmit
e-mail: terre.aarde@planet.nl
internet: www.atelier-terreaarde.nl